

Н. О. Будна, Т. В. Гладюк, С. Г. Заброцька, Н. Б. Шост

Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ

Конспекти уроків

3 клас

Частина 2

Посібник для вчителя

ТЕРНОПІЛЬ
НАВЧАЛЬНА КНИГА — БОГДАН

УДК 371.32
Б 90

Будна Н. О.

Б 90 Я досліджую світ : конспекти уроків : 3 кл. : посібник для вчителя : у 2-х ч. Ч. 2 / Н. О. Будна, Т. В. Гладюк, С. Г. Заброцька, Н. Б. Шост. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2020. — 248 с.

ISBN 978-966-10-6282-4

Зміст посібника відповідає Державному стандарту початкової освіти, Типовим освітнім програмам та підручнику «Я досліджую світ. 3 клас» (авт. Будна Н. О., Гладюк Т. В., Заброцька С. Г., Шост Н. Б., Лисобей Л. В.).

Запропоновані методичні рекомендації допоможуть учителю творчо підготуватися до уроків, зробити їх цікавими і насиченими.

Для зручності у використанні уроки розміщено на відривних аркушах. До кожного уроку відведено місце для доповнень, змін, уточнень, творчих доробок учителя.

Для вчителів початкових класів, студентів педагогічних навчальних закладів.

УДК 371.32

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу видавництва.*

Орієнтовний календарний план

№ уроку	Тема уроку	Дата	Сторінка
УКРАЇНА І СВІТ			
Україна — незалежна держава			
1.	Україна — незалежна держава. Символи держави. Творці Української держави.		5
2.	Права та обов'язки громадян.		18
3.	Пам'ятні події. Державні й народні свята.		30
Україна і світ			
4.	Земля — спільний дім. Україна на карті світу.		43
5.	Я у Європі та світі.		48
6.	Винаходи людства.		52
МІЙ КРАЙ, МОЯ ГРОМАДА			
Мій край			
7.	Історичні скарби України.		57
8.	Унікальні куточки моєї країни. Славетні люди рідного краю.		68
9.	Культурна спадщина України.		80
Моя громада			
10.	Громада. Приватний і громадський простір.		89
11.	Правила поведінки у громадських місцях.		92
12.	Безпечна поведінка на дорозі, біля залізничної колії.		99
13.	Небезпечні місця для ігор та розваг.		103
14.	Безпека велосипедиста.		105
ЖИВА ПРИРОДА			
У царстві рослин			
15.	Рослини — організми.		107
16.	Різноманітність рослин.		112
17.	Розмноження квіткових рослин.		117
18.	Як росте і розвивається рослина з насінини.		123
19.	Як виростити нову рослину без насіння.		128
20.	Прийняття рослин до різних умов життя.		132
21.	Культурні рослини.		137
22.	Охорона рослин.		143
23.	Узагальнення знань з теми «Рослини».		148
У царстві тварин			
24.	Тварини. Різноманітність тварин.		150
25.	Хто чим живиться.		157
26.	Розмноження і розвиток тварин.		161
27.	Прийняття тварин до умов існування і способу життя.		166
28.	Охорона тварин.		173
29.	Узагальнення знань з теми «Тварини».		178
Гриби і бактерії			
30.	Гриби.		180
31.	Бактерії.		184

Природні угруповання			
32.	Ліс.		188
33.	Луки.		191
34.	Водойми.		194
ЛЮДИНА ТА ЇЇ ЗДОРОВ'Я			
Організм людини			
35.	Нервова система.		197
36.	Природні ритми і здоров'я. Працездатність людини.		202
37.	Опорно-рухова система. Активний відпочинок.		208
38.	Травна система. Здорове харчування.		214
39.	Дихальна система.		225
40.	Кровоносна система.		230
41.	Шкіра.		234
42.	Органи чуття.		239

Україна і світ
УКРАЇНА — НЕЗАЛЕЖНА ДЕРЖАВА
УРОК 1

Дата

Клас

Тема. Україна — незалежна держава. Символи держави. Творці Української держави.

Додатковий

Мета. Допомогти учням усвідомити значення понять «суспільство», «державна», «рідний край», «громадянин»; ознайомити з найвідомішими містами, найбільшими річками України; формувати уявлення про себе як громадян України; розширити та уточнити знання учнів про державні символи України; формувати навички правильної поведінки під час виконання Державного гімну України; виховувати патріотичні почуття, повагу до державних символів України, гордість за свою країну, свій народ.

матеріал до уроку

Результати навчання.

- ✓ Учні/учениці знають назву своєї держави;
- ✓ пояснюють, що Україна є незалежною державою;
- ✓ знають символи держави, пояснюють, що вони означають;
- ✓ усвідомлюють себе громадянами цієї держави;
- ✓ розповідають про відомих творців Української держави.

Обладнання: таблиця, ілюстрації по темі.

Методичні рекомендації

I. Організаційний момент. Ранкова зустріч.

II. Актуалізація опорних знань учнів.

— Ми всі живемо на одній планеті. Нас сьогодні вже сім мільярдів! Знаєте, що нас усіх об'єднує? Виявляється, ми всі є частиною суспільства. А що означає це слово?

III. Оголошення теми і мети уроку.

— На сьогоднішньому уроці ви усвідомите значення понять «суспільство», «державна», «рідний край», «громадянин»; ознайомитеся з тим, що країна, в якій ми живемо, — Україна — є незалежною державою; повторимо, розширимо, узагальнимо знання про державні символи України та дізнаємося, хто був творцем нашої держави.

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь вчителя про суспільство.

— Людина не може існувати відокремлено. Їй необхідно об'єднуватися з тими, у кого є з нею щось спільне, схожі інтереси. Але коли ти співіснуєш з кимось поруч, ти, хочеш чи не хочеш, повинен пристосуватися до цього. Інакше буде хаос, беззаконня.

Суспільство — це сформована система взаємодій між людьми, яка змушує їх вступати в контакти не хаотично, а за сформованими правилами.

Правила ці виробляються на підставі досвіду поколінь. Навіть якщо вони не прописуються, то завжди чітко обумовлюються. Саме обумовлений порядок взаємодій не дає спільноті розвалитися.

У суспільстві всіх його членів об'єднує спільна система цінностей.

Структура суспільства — це сукупність соціальних груп, великих і малих, і відносини між ними.

Сім'я, шкільний колектив, друзі — це частина суспільства.

Суспільство постійно перебуває в розвитку. Воно розвивається так само, як і ми. І від нас залежить, яким воно буде завтра.

2. Ознайомлення учнів з Україною як незалежною державою.

а) Що таке держава?

— *Держава* — це насамперед територія. Це землі, річки, озера, гори, повітряний і морський простір.

Другою ознакою держави є наявність постійного населення — громадян. Чому це важливо? Ось, приміром, Антарктида. Хоча це материк і там є територія, але немає постійного населення. Тому Антарктиду державою ніхто не називає.

Ще одна ознака держави — наявність апарату управління. Всі люди називають це *владою*. Дійсно, для врегулювання порядку в країні, для дотримання законодавчих, моральних і етичних норм, для благоустрою життя населення у держави має бути механізм, який би керував усіма цими процесами. Таким механізмом і є влада, яка ділиться на законодавчу, виконавчу і судову.

Суверенітет — це ще одна з ознак держави. Можна сміливо сказати, що це візитна картка держави. Суверенітет дає можливість державі бути визнаною іншими державами і, як наслідок, брати участь у політичних діях на міжнародній арені.

Для будь-якої держави також характерна наявність державних символів: герба, гімну та прапора.

Для існування самої держави ще потрібно чимало пунктів. Це і наявність державного бюджету чи скарбниці, конституції і безлічі кодексів, законів, наявність збройних сил, державної мови і грошової валюти.

б) Чому Україна — незалежна держава.

Доведення учнів. Має територію, постійне населення, є державні символи, армія, Конституція, державна мова, державна грошова валюта тощо.

в) Розповіді учнів про Україну.

1 учень.

Загальні відомості про Україну

За площею території 603,7 тисяч квадратних кілометрів Україна є *другою найбільшою країною в Європі* після Росії. За чисельністю населення, що налічує майже *47 мільйонів*, Україна лише трохи поступається Франції.

Великі міста-мільйонери: Київ — столиця, Дніпро, Донецьк, Запоріжжя, Львів, Одеса і Харків.

Державна мова: українська. У східних регіонах України широко використовується російська мова. У західних областях використовуються польська, угорська, румунська мови.

Україна за своїм стратегічно вигідним географічним розташуванням знаходиться на перехресті шляхів між Європою та Азією.

Її сусіди:

- Білорусь — на півночі;
- Російська Федерація — на сході;
- Молдова і Румунія — на південному заході;
- Угорщина, Словаччина і Польща — на заході.

На півдні Україну омивають Чорне й Азовське моря.

До складу України входять:

- 24 області;
- 2 міста, що мають спеціальний статус (Київ і Севастополь);
- 1 автономна республіка — Крим.

Більшість населення України проживає у містах.

2 учень.

Географічні відомості

Україна — держава Східної Європи. Вона займає південний захід Східно-Європейської рівнини (95% території) та частину пасма Українських Карпат і Кримських гір (5% території). З півночі на південь Україна простягається на 893 км, із заходу на схід — на 1316 км.

Україна розташована майже у трьох часових поясах.

Поблизу села Ділове Рахівського району Закарпатської області знаходиться географічний центр Європи.

3 учень.

Україна розташована в помірних широтах північної півкулі Землі й має широкий вихід до Чорного та Азовського морів. Положення на межі західних і східних народів та культур значною мірою позначилося на історії та розвитку держави. Певною мірою воно визначає і її майбутнє.

Україна займає більш ніж 5,7% території Європи і 0,44% території світу.

4 *учень.*

Горизонтальні зони в Україні змінюють одна одну з півночі на південь: мішано-лісові ландшафти, лісостеп і степ. Мішані ліси займають північ суходолу і тягнуться зі сходу на захід більш як на 750 км (Українське Полісся). Лісистість тут наближається до 60%. Лісостеп простягається з південного заходу на північний схід. Це зона інтенсивного землеробства: орні землі становлять 70%, ліси — 12%.

Степова зона займає 40% площі суходолу. З південного заходу на північний схід вона простягається майже на 1000 км. Ширина зони наближається до 500 км. Орні землі становлять близько 75%, лісистість — лише 3%. Розораність земель сягає 80%.

5 *учень.*

До вертикальних зон України належать Українські Карпати і Кримські гори. Лісистість схилів Карпат — від 15 до 50%. На схилах та на вершинах гір розташовані альпійські й субальпійські пасовища (луки). Українські Карпати тягнуться від верхів'їв Сяну до витоків Сучави смугою завширшки 100 км. Загальна довжина Українських Карпат — 280 км. Найбільше підняття — Полонинсько-Чорногорський хребет (г. Говерла — 2061 м, г. Піп-Іван — 2022 м, г. Петрос — 2020 м).

6 *учень.*

Кримські гори займають понад 20% території Автономної Республіки Крим. Круті схили вкриті рослинністю. Ближче до вершин розташовані субальпійські пасовища (яйли). Кримські гори простягаються вздовж південного узбережжя Кримського півострова на 180 км при ширині смуги близько 50 км. Переважні висоти — 700–1200 м. Найвищі в Кримських горах г. Роман-Кош — 1545 м, г. Демір-Капу — 1540 м.

7 *учень.*

На півдні Україну омивають Чорне й Азовське моря. Загальна площа акваторії Чорного моря — понад 482 тис. км², максимальна глибина — 2245 м, середня — 1271 м. Протяжність берегової лінії в межах України — 1540 км. Загальна площа акваторії Азовського моря — 39,1 тис. км², максимальна глибина — 14 м.

8 *учень.*

В Україні налічується близько 73 тис. річок і водотоків завдовжки майже 248 тис. км.

125 річок мають довжину понад 100 км. Найбільші річкові системи — Дніпровська, Дунайська, Дністерська, Південнобузька та Сіверськодонецька. Найгустіша річкова система — в Українських Карпатах. Дніпро — третя за довжиною та площею басейну річка Європи. Довжина в межах України — 981 км при загальній довжині 2201 км. Річка бере початок на Валдайській височині і впадає в Чорне море. На Дніпрі споруджено каскад водосховищ: Київське, Канівське, Кременчуцьке, Кам'янське, Дніпровське і Каховське.

В Україні близько 20 тис. озер. Найбільші з них Сасик (210 км²), Ялпуг (149 км²), Катлабух (68 км²), Світязь (24,2 км²). Особливою увагою туристів користується гірське озеро Синевир (7 км²).

3. Бесіда «Хто ми і звідки?».

(Учні читають уривки віршів.)

1. Я — дитина українська,
українського роду.
Українці — то є назва
славетного народу.
2. Як спитають мене люди, хто я,
тоді скажу їм,
що я українець щирий,
український в мене дім.

3. Батько, мати, брат, сестричка
і всі інші члени роду —
всі належать до одного
українського народу.
4. Любі друзі! Хоч маленькі,
ми вже добре знаєм,
що зветься українці
й українських предків маєм.
5. Вірна я дочка народу,
бо з козацького я роду.
Щиро я свій рід кохаю,
роду іншого не знаю.
6. Хто ти, хлопчику маленький?
7. Син я України-неньки.
Українцем я зовуся
й тою назвою горджуся.
6. А по чім тебе пізнаю?
7. По вкраїнському звичаю.
В мене вдача щира й сміла,
і відвага духа й тіла.
І душа моя здорова,
українська в мене мова.
8. Ми любимо сонце і квіти.
І сонце нам шле свій привіт.
Ми роду козацького діти,
землі української цвіт.
9. В яку не пішли б ми дорогу —
ти, пісне, над нами літай!
Крокуючи гордо і в ногу,
ми славимо рідний наш край!

— Я думаю, що тепер ви можете сказати, чийого роду ми діти. (*Українського, козацького.*)

— Усі ми — громадяни України.

А як ще про нас можна сказати?

Наприклад. Ганнуся живе у Тернополі. Вона — тернополянка, українка, європейка, землянка (бо живе на планеті Земля).

4. Словникова робота.

Громадянин — людина, яка постійно живе в державі, користується правами і виконує обов'язки, установлені її законами.

— Що означає зростати громадянином своєї країни?

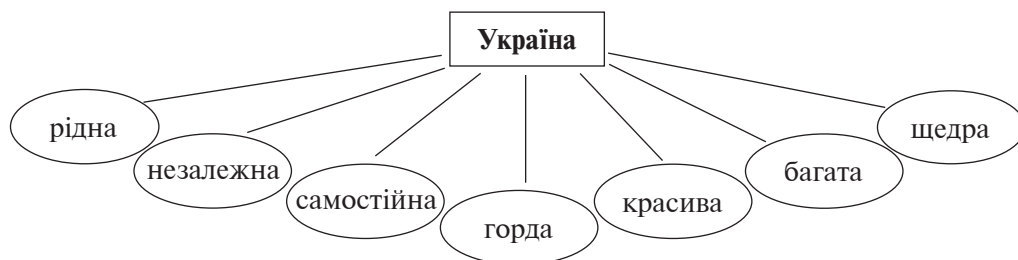
5. Слово вчителя.

— Україна — рідний край, дорога серцю земля батьків і пращів наших. Оспівані в піснях неозорі степи, зелені ліси і долини, високі блакитні небеса нашого краю.

Нема на світі України
без хвиль могутнього Дніпра,
як українця — без калини,
без солов'я і рушника.
Народ, що вік при бурі й сонці,
віддав землі, як мати доньці,
всі сили, працю і любов,
щоб Україна знов і знов
росла, цвіла!.. Щоб твердо стала
на шлях, який собі обрала,
і в незалежному житті
долала всі шляхи круті.

О. Шелест

Доберіть, будь ласка, до слова *Україна* якнайбільше означень.

6. Вікторина.

— Що означає вислів *незалежна держава*? (*На території України діє тільки її Конституція і закони.*)

— Коли Україна стала незалежною державою? (*24 серпня 1991 року.*)

— Саме 24 серпня 1991 року був прийнятий акт проголошення незалежності держави. Ми щороку відзначаємо річницю незалежності України у цей день. Це дуже велике свято для кожного українця, адже протягом багатьох століть наш народ боровся за свободу і незалежність.

Подумайте і скажіть, що є візиткою кожної держави. (*Символіка.*)

— А що означає слово *символіка*? (*Умовне відображення подій, явищ, понять за допомогою знаків-символів, символічне значення, яке надається чому-небудь.*)

— А що ж таке символ? (*Художній образ, який виражає яку-небудь думку, ідею, почуття.*)

— Які ви знаєте символи рідної землі? (*Верба, калина, український віночок, лелека, соловей, писанки, вишитий рушник, хліб і сіль на вишитому рушнику, криниця, Дніпро, острів Хортиця, українська народна пісня, українська народна іграшка, видатні українці: Тарас Шевченко, Леся Українка, Павло Тичина, Богдан Хмельницький, літописець Нестор, козаки, кобзарі та багато інших.*)

7. Виступи учнів про значення державних символів України.

а) Державний герб.

— Державний герб України — це офіційна емблема держави, що зображується на грошових знаках, печатках, на вивісках державних установ і навчальних закладів. Історія нашого державного Герба сягає дуже глибоко.

Герб — це знак роду, міста, держави. У перекладі з німецької слово *герб* означає «спадщина». І це не випадково: з давніх-давен різними знаками мітили худобу, володарі позначали гербами свою маєтність.

Тризуб належить до найстаровинніших священних знаків. Перші згадки про герби в літописах належать до X століття. В XI–XIII століттях князі використовували тризуб як власну відзнаку влади. Протягом століть тризуб був поширений по всіх князівствах Київської Русі. За тривалий час зазнав він і певних змін, але все-таки зберіг свою первісну основу в зображенні. Дослідники походження цього знака висловлювали багато думок щодо суті самого знака, і всі погоджувались, що головним у ньому є число 3. Тобто поєднання трьох основ життя.

Сучасний Герб України символізує спорідненість поколінь, мир і творчу працю. В основу його покладено золотий тризуб на синьому тлі. У наш час тризуб став символом відродження Батьківщини та її традицій, продовженням славних сторінок історії України.

Наш герб — тризуб. У ньому сила

Отця Небесного і Сина.

Уважно придивись до нього —

на Духа схожий він святого,

що голубом злетів з небес

і у людських серцях воскрес!

Тризуб — немов сім'я єдина,

де тато, мама і дитина

живуть у мирі і любові

на Україні вольній, новій.

В. Паронова

б) Прапор — державний символ.

Прапор — це державний символ,
він є в кожній державі;
це для всіх — ознака сили,
це для всіх — ознака слави.
Синьо-жовтий прапор маєм:
синє — небо, жовте — жито.
Прапор свій оберігаєм,
він святиня, знають діти.
Прапор свій здіймаєм гордо,
ми з ним дужі і єдині,
ми навіки є народом.

Н. Поклад

— Прапори держав і народів, як і герби, відомі дуже давно. Прапор як символ об'єднував людей. Слов'яни завжди оберігали прапори. Вони відігравали велику роль під час воєнних лихоліть. Прапороносцями завжди призначалися тільки визначні воїни. Втрата прапора або його падіння до землі визнавалася як поразка війська.

Жовтий і синій кольори були провідними серед державних кольорів Київської Русі. Головна ідея синьо-жовтого кольору — гармонія космосу і всього сущого, що є на землі.

Це життя на землі: поєднання голубого неба і хлібного лану, золотого сонця і синього неба.

Цікаво, що у давнину найміцнішим матеріалом вважали дерево і метал.

Дерево малювали жовтим кольором, а метал — синім. Так, у літописі Святослава (1073 року) топорище намальовано жовтим кольором, а сокира — синім.

Саме під такими кольорами проходило становлення нашої держави.

Над Верховною Радою наш прапор замайорів 4 вересня 1991 року, а 28 січня 1992 року Верховна Рада прийняла постанову «Про Державний прапор України».

В указі сказано, що національний прапор являє собою прямокутне полотнище, яке складається з двох рівних за шириною горизонтально розташованих смуг: верхньої — синього кольору, нижньої — жовтого, із співвідношенням ширини до його довжини 2:3.

Варто ще додати, що коли вносять або виносять прапор, потрібно обов'язково встати.

в) Третій символ нашої держави — Гімн.

— Гімн — хвалебна пісня на честь якогось героя чи події. Веде свій початок з давніх часів, коли в Єгипті склалися гімни, що прославляли богів. Такі пісні у нас відомі ще з часів Київської Русі. Державні гімни виникають як символ державної єдності, як своєрідні поетично-музичні емблеми окремих країн.

Сучасним Державним гімном України є гімн зі словами першого куплета та приспіву твору відомого українського поета Павла Чубинського на музику Михайла Вербицького.

Ще не вмерли України і слава, і воля.
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші вороженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.
Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Гімн України виконується під час державних та урочистих заходів, при відзначенні державних свят, демонстрацій, військових парадів, при вшануванні почесних гостей держави, переможців міжнародних спортивних змагань.

Коли звучить ця урочиста пісня, потрібно обов'язково встати і припинити будь-які рухи.

8. Виконання або слухання Державного гімну України.

9. Слово вчителя про творців Української держави (з демонстрацією відповідних світлин).

1). Розповідь. Коротко про історію України.

— Ми живемо у вільній незалежній Україні. Ходимо щодня знайомими місцями і здається, що й раніше все було, як тепер. Але насправді на долю України випала нелегка історія розвитку, яку можна поділити на такі етапи: княжа доба, козацька доба, нова доба і доба незалежності України.

Княжа доба. Заснування держави.

У IX столітті наші пращури заснували свою державу, яка називалася Київська Русь, тому що столицею її було місто Київ, а стародавні слов'яни називали себе русинами. (Показати на історичній карті Київську Русь.)

Правителів тієї держави називали князями, а для поради служила їм рада бояр. (Розгляд ілюстрацій.) Серед князів були великі воїни, які мужньо захищали свою землю від нападників і чужинців. Були серед них і мудрі правителі, які дбали про лад і добробут на нашій землі. Вони приймали перші закони, відкривали школи, дбали про освіту.

Однак через якийсь час, близько семисот років тому, через внутрішні чвари та уособиці, а також через напади чужинців Київська Русь була зруйнована і перестала існувати. Українські землі були захоплені спочатку литовськими князями, а потім польськими королями.

2). Розповідь про відомих українців княжої доби.

— Старі літописці згадують, що першими князями Київсько-Руської Держави були *Аскольд* (його могила у Києві) і *Дір*. Та першим князем, про якого ми маємо докладніші вісті, був князь *Олег* (помер у 914 р.).

Після смерті Олега київським князем став *Ігор*, який був убитий у війні з непокірним племенем древлян. Дружина Ігоря *Ольга* помстилася древлянам за смерть свого чоловіка і стала правити державою. Вона перша з українських князів прийняла Христову віру.

Святослав — син Ігоря й Ольги — прославився великою відвагою й хоробрістю. Його назвали Святослав Завойовник. У воєнних походах він пройшов 8 тис. км. У війнах запанував багатими землями, здобув собі велику славу. Князь ішов першим на ворога і завжди попереджав: «Іду на Вас!». Поліг у бою з печенігами (степовими кочовиками).

Після смерті Святослава київським князем став його син *Володимир* (976–1015). За його князювання були об'єднані землі східних слов'ян з Київською Руссю, а у 988 р. була прийнята Христова віра; будувались школи, церкви, з'явилися перші гроші, на яких був знак держави — тризуб. За славетні діла він отримав в історії ім'я Великого, а українська церква визнає його святим.

Ярослав Мудрий (1019–1054) був сином Володимира. За мудре князювання його назвали Мудрим. Він наслідував батька і старався зробити Україну сильною державою. У Києві було збудовано найбільшу церкву св. Софії. Князь Ярослав наказав списати українські закони в одну книжку, що звалася «Руська Правда» (тобто «Українські Закони»). Після смерті Ярослава Мудрого Київська держава була поділена на багато князівств.

Літописець Нестор — найславніший літописець, який жив у печерському монастирі, що був збудований для побожних ченців біля Києва за князювання Ярослава Мудрого. Монах Нестор цікавився давніми часами, збирав перекази про князів і їхні війни, про стародавнє життя та звичаї. Все це він описав у творі, що називається «Повість минулих літ». Літопис Нестора — це найдавніша історія України.

3). Козацька доба.

Чужі правителі мало дбали про захист українських земель від ворожих нападників. Через це жителі південних околиць мусили самі озброюватися і давати відсіч нападникам. Цих воїнів називали козаками. Козаки самі вибирали керівників. Їх називали гетьманами. Під керівництвом гетьманів козаки ходили в походи, боронили рідну землю від ворогів.

Близько 350 років тому козаки повстали проти польського короля. Вони розгромили ворожу армію і звільнили рідну країну від чужоземного поневолення. На території України була утворена вільна козацька республіка — Запорізька Січ.

Вільне життя українців у власній державі не подобалося сусіднім правителям, великим панам. Вони часто нападали на козацьку державу. Ослаблена постійними війнами та чварами українська козацька держава була завойована. При цьому велика її частина увійшла до складу Російської держави.

4). Словникова робота.

Князь — голова роду, що стояв на чолі військової дружини.

Літописець — у давній Русі — той, хто писав літопис.

Гетьман — начальник козацького війська, правитель України.

Кошовий — вождь, отаман козаків на Запорізькій Січі.

Полководець — воєначальник, який керує великими військовими загонами.

5). Бесіда про славетних українців козацької доби.

а) Розгляд ілюстрацій із зображенням гетьманів України.

— Кого із гетьманів ви впізнали?

— Що вам відомо про цих гетьманів?

б) Розповідь вчителя.

— У боротьбі з татарами прославився козацький герой, князь *Дмитро Вишневецький*, який заснував на острові Хортиця осередок козацтва — Січ. У народі його ще називають Байда Вишневецький.

Отамани та гетьмани Іван Сірко, Петро Дорошенко, Пилип Орлик, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа та інші внесли вагомий внесок в оборону держави, розвиток її національних цінностей.

Самійло Кишка залишився в народній пам'яті як найдоблесніший з-поміж українських гетьманів. Після 25-річної неволі на татарській галері він визволив невільників і разом з ними повернувся на Січ. Заслужив велику повагу серед козаків і був обраний гетьманом. Завжди відстоював козацькі права перед польським королем, стежив, щоб усе на Січі було по совісті і по честі. Тому слухали його всі: і великі, і малі.

Петро Сагайдачний — високоосвічений, мудрий гетьман, родом із Галичини. Був козаком, а потім його обрали гетьманом. У Січі завів сувору дисципліну і послух. Він повів козацькі сили проти татар і турків. Петро Сагайдачний дбав про освіту й культуру свого краю. За часи його гетьманування Київ став центром культурного життя. Тут друкувалися книги, розквітали наука, медицина, різні ремесла.

Богдан Хмельницький — визначний український гетьман. Під проводом Хмельницького було розбите польське військо і вигнано з української землі, укладено мир з польським королем. Після перемоги польського війська під Зборовом Б. Хмельницький почав організовувати українську державу.

Іван Мазепа — європейськи освічена людина-інтелектуал, знав декілька мов, військову справу. Мазепа мріяв вирвати Україну з безодні, відновити державу, що лишив її у спадок Богдан Хмельницький.

б). Нова доба.

Важко жилося нашому народові під чужим пануванням. Землі українські були розділені на Східну і Західну Україну. Багато українських шкіл було закрито, заборонялась українська мова, звичаї і традиції нашого народу. Українці прагнули об'єднати свої землі. Їхня мрія здійснилася 22 січня 1919 р. У Києві перед Софійським собором було проголошено Акт про об'єднання України. Українці створили Українську Народну Республіку, яка увійшла до складу Радянського Союзу і стала називатися Українською Радянською Соціалістичною Республікою. Після розпаду Радянського Союзу у 1991 р. Україну було проголошено вільною незалежною державою.

За часи нелегкого історичного періоду свого становлення Україна прославилась іменами видатних людей, які мужньо боролися за краще життя свого народу, його волю й незалежність. Це були князі, гетьмани, козаки, письменники і поети, вчені та науковці. Зараз ми ознайомимося з деякими славетними українцями.

7). Славетні українці нової доби.

У сузір'ї видатних політичних державотворців — Михайло Грушевський, Дмитро Донцов, Симон Петлюра, Андрей Шептицький, Степан Бандера, Роман

Шухевич, Левко Лук'яненко, Василь Стус, Ліна Костенко, В'ячеслав Чорновіл та багато інших.

Михайло Грушевський — історик, громадський та політичний діяч. Голова Центральної Ради Української Народної Республіки (1917–1918 рр.), завідувач кафедри історії Львівського університету, автор «Історії України-Русі». З його ініціативи гербом УНР був затверджений тризуб.

В'ячеслав Чорновіл — український політик, діяч руху опору, політичний в'язень, голова Народного Руху України, Герой України. Був одним з ініціаторів проголошення Декларації про державний суверенітет України та Акту проголошення Незалежності України 24 серпня 1991 року.

— Послухайте слова поетеси Ліни Костенко.

«А ви думали, що Україна так просто. Україна — це супер. Україна — це ексклюзив. По ній пройшли всі котки історії. На ній відпрацьовані всі види випробувань. Вона загартована найвищим гартком. В умовах сучасного світу їй немає ціни».

«Коли в людини є народ, тоді вона уже людина».

10. Робота з таблицею.

11. Робота з підручником (с. 4–6).

а) Проблемне запитання.

б) Читання (або слухання) вірша.

Україна

Солодкий мед, гірка калина,
солоня сіль, терпка ожина, —
кислиці-яблука в саду...

Така на смак є Україна —
смачніш у світі не знайду!
Холодний сніг, морозні зими
і теплі промені весни,
і літо з ранками жаркими,
і прохолода восени, —
така на дотики барвіста
моя свята земля пречиста —
і в дощ, і в сніг її люблю!

Марія Чумарна

в) Читання статті.

г) Робота над віршем Марійки Підгірянки.

г) Бесіда про значення державної мови.

— Послухайте звернення письменника Олеся Гончара. Як ви розумієте його зміст?

«Мова потребує постійного, повсякденного піклування. Кожен із нас рідне слово своє повинен оберігати. Будемо небайдужі, ось тоді мова житиме. Маємо гордитися своєю чудовою мовою, адже вона того варта. Мово! Будь завжди! Живи вічно!»

д) *Практична робота.* Дослідити герб свого міста чи області.

е) *Робота в групах.*

є) *Перевір себе!* Відповіді на запитання.

ж) *Підсумуй свої знання!* Висновки.

Фізкультхвилинка.

Діти виконують під музику рухи українського танцю «Козачок» чи співають козацьку пісню.

V. Закріплення вивченого матеріалу.

1. Робота в зошиті (с. 3).

2. Тестові завдання.

3. Поетична хвилинка.

1. Я землі цієї паросток зелений.
Я цієї висі крапля дошова.
Заплелись у мене, приросли до мене
жито і дерева, квіти і трава.
2. Чи вітер, чи літня злива —
усе мені рідне і миле.
Нема такої сили,
щоб сонце зуміла взяти
та й понести з собою,
щоб в серці моїм здолати
любов до землі святої.
3. Україно, земле рідна,
земле сонячна і хлібна,
ти навек у нас одна.
Ти, як мати, найрідніша,
ти з дитинства наймиліша,
ти і взимку найтепліша —
наша отча сторона.
4. Я чую твій голос,
пшеничний твій колос
у душу мені засіває зерно.
Моя Україно, білявко-хатино,
пізнати тебе мені щастя дано.

4. Робота з прислів'ями про Батьківщину.

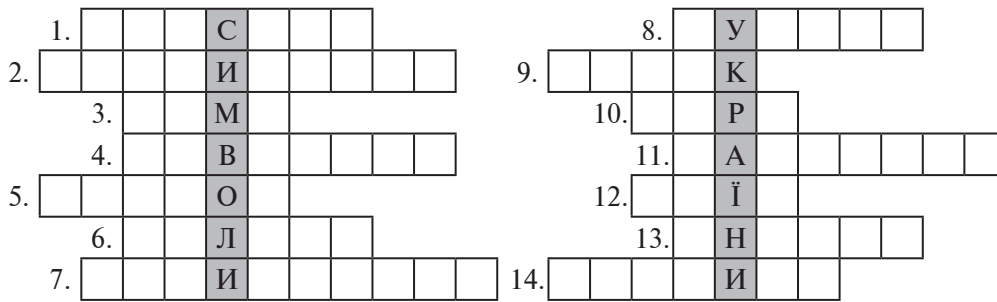
— Пояснить зміст поданих прислів'їв.

Прислів'я про Україну, Батьківщину, рідну землю, рідний край

- Нема на світі другої України, немає другого Дніпра.
- Україна одному до границь його ланів, а другому від колиски до гробу серед злиднів.
- Наша слава — Українська держава.
- На чужій стороні Вітчизна удвічі миліша.
- Всюди на світі добре, а вдома найкраще.
- Людина без Вітчизни, як соловей без пісні.
- Людина без рідної землі, як соловей без гнізда.
- Звідки знати безрідному, що таке любов до Батьківщини?
- Вкраїна — мати, за неї треба головою стояти.
- Жити — Вітчизні служити.
- Без відваги зазнаєш зневаги.
- Грудка рідної землі дорожча за золото.
- З рідної землі і ворона мила.
- Рідна земля — мати, а чужа — мачуха.
- Та земля мила, де мати родила.
- У чужій сторонці не так світить і сонце.
- В чужий край не залітай, щоб крилечка мати.
- В чужім краю і солов'ї не щебечуть.
- Де рідний край, там і під ялиною рай.
- За рідний край життя віддай.
- За рідним краєм і в небі скучно.
- За своїм краєм серце болить.
- За морем тепліше, та вдома миліше.
- За народ і волю віддамо життя і долю.
- За рідний край — хоч помирай.
- Краще на рідній землі кістками полягти, ніж на чужій слави досягти.
- Нема гіршої покути, як у ріднім краю носити пута.
- Свій край, як рай, а чужа країна, як домовина.
- У ріднім краю, як у раю.
- Кожному мила своя сторона.

- Рідна мова — не полова, її за вітром не розвієш.
- Хто своєї мови цурається, хай сам себе стидається.

5. Розгадування кросворда.

1. Київський князь. (*Ярослав*)
2. Композитор, автор Гімну України. (*Вербицький*)
3. Урочиста пісня. (*Гімн*)
4. Великий український поет-пророк. (*Шевченко*)
5. Символ держави. (*Прапор*)
6. Кущ — народний символ України. (*Калина*)
7. Поет, автор Гімну України. (*Чубинський*)
8. Символ спільного шляху і долі для молодят. (*Рушник*)
9. Символ молодості та дівочтва. (*Вінок*)
10. Символ держави. (*Герб*)
11. Рослина — символ нев'янучої молодості. (*Барвінок*)
12. Місто, символ України. (*Київ*)
13. Ріка, символ України. (*Дніпро*)
14. Острів, символ козацтва та України. (*Хортиця*)

VI. Підсумок уроку.

- Що таке суспільство?
- Які ознаки держави?
- Чи є державою наша країна — Україна?
- Що цікавого ви запам'ятали про Україну?
- Якого ви роду-племені?
- Хто такий громадянин?
- Що означає зростати громадянином своєї країни?
- Які символи нашої держави?
- Як треба ставитися до державних символів України?
- Хто був творцями незалежної України?

VII. Домашнє завдання.

Опрацювати статті підручника, вміти відповідати на запитання і переказувати.

Додатковий матеріал

1. Цікаво знати!

- У 1934 році в Парижі на конкурсі краси мов українська мова зайняла третє місце після французької та перської за такими критеріями, як фонетика, лексика, фразеологія, структура речень. Мелодійність же української мови визнана другою найгарнішою серед мов світу після італійської.
- Українська мова є однією з найпоширеніших мов у світі (фахівці розрізняють близько 7000 мов) і за кількістю носіїв займає 26-е місце.
- Україна посідає четверте місце у світі за кількістю громадян з вищою освітою.
- Найдавніша відома ученим мапа, а також найстародавніше поселення Ното Сарієнс знайдені в Україні: у с. Межиріччя Рівненської області. Їм близько 14,5–15 тис. років. Мапу вибито на кістці мамонта.

- Найдавніша згадка про українську мову була в 858 році. Після видання «Енеїди» Івана Котляревського, українська мова була прирівняна до літературної мови.

2. Вислови про мову.

Мова росте в серденьку дитини, як дерево. Спершу засівається насінинка любові — це перші слова мами і тата, діда і бабусі, — всіх найрідніших людей. Потім із зернятка виростає корінчик мови. В ньому будуть найперші слова: мама, тато, дід, баба, вода, небо, сонечко, земля...

Коли дитинка виростає — разом з нею виростає дерево її мови. На ньому з'являються все нові листочки — це слова, які дитина починає вимовляти, слухаючи і вивчаючи світ довкола.

Дитина росте і навчається лише завдяки рідній мові. Мову називають душею народу, і це вірно. Душа — це любов і ласка, правда і довіра. Все, що робить нас щасливими у цьому світі.

3. Вірш.

Всесвіт у слові

Посеред світу Явір стоїть,
В кожному листочку — Слово дзвенить.
Дерево Мови — тайна любові:
Всесвіт увесь засвітився у Слові.
Слово в корінні, слово у кроні.
Є слова вічні, є проминуші,
Є в них зернятка, є шкаралуща.
Ми на тім дереві — як соловейки:
Світять словами щирі серденька!

Марія Чумарна

4. Живи, рідна мово!

«Скільки разів забороняли українську мову?

Олеся Шовкун, Полтавська обл.»

Від царських часів і до здобуття незалежності Україною в 1991 році було 134 заборони української мови. Ось лише деякі факти:

1720 рік — цар Петро I видав указ про заборону друкувати в Україні книги.

1753 рік — цариця Катерина II заборонила викладання українською мовою.

1768 рік — Синод російської православної церкви видав указ про вилучення у населення українських букварів.

1895 рік — заборона української дитячої літератури...

А до 1654 року 100 відсотків українців розмовляли українською мовою.

Попри всі утиски й заборони наша мова живе і розвивається. І від тебе також залежить, яким буде її майбутнє.

Як у твоїй родині плекають рідну мову?

5. О — найдавніша буква.

«Яка мова найскладніша для вивчення?

Валентина Бойко, Київська обл.»

Найскладнішою для вивчення вважають мову басків, що поширена в Іспанії та Франції. Її слова непросто вимовляти, важко запам'ятати і записати.

Найбільше людей у світі розмовляють не англійською, а мандаринською мовою — понад мільярд китайців. Та знають вони й англійську — ця мова обов'язкова для вивчення у школі.

Найдавніша буква алфавіту різних мов — літера О. Загалом жителі нашої планети розмовляють 6500 мовами. Однак майже 2000 з них рідкісні — кожною спілкується лише кілька сотень людей.

Чому важливо знати іноземні мови?

6. Мова — найцінніший скарб.

Мова — скарб, без якого не зможе існувати жоден народ. Не дивно, що у Біблії написано: «Спочатку було слово...». Але не всі розуміють цінність мови. Ось і мій брат якось розпочав дивну розмову з мамою...

— Мамо!

— Що, синочку?

— Як мені все набридло в місті! Тут такий гамір, скрізь ай-пади, планшети, інтернети! Хочу кудись на океанський острів, де самі аборигени. Щоб нікого не розуміти і ні з ким не говорити, тільки книжки собі спокійно читати і небо вночі споглядати!

— Хочеш добровільно мову втратити! А ти замислювався, яку велику роль вона відіграє у твоєму житті?

— Ні!

— Мова виконує кілька важливих функцій для людини. Ну, по-перше, комунікативну функцію. Ти не зміг би поділитися зі мною своїми думками, якби ми не володіли однією мовою. З аборигенами ти такого не втнеш!

— Ясно! Не знаючи мови, ми з ними не зможемо спілкуватися повноцінно.

— Авжеж! А також мова виконує пізнавальну функцію. Без мови ти нічого не зможеш дізнатися від оточуючих.

— А що ще я втрачу без мови?

— Ну, мислетворчу функцію мови ти не втратиш навіть на острові. Зможеш розмірковувати та мислити знайомими тобі поняттями. Проте з самовираженням, висловленням свого внутрішнього світу в тебе будуть проблеми. Це — експресивна функція.

— Так цікаво! Які ще функції має мова?

— Багато. Наприклад, етичну, адже мова — це засіб дотримання прийнятих у суспільстві норм поведінки. Або ідентифікаційну, адже за мовою ти впізнаєш, з якою людиною зустрівся.

— Тобто, українець це чи абориген?

— Ага. А також культурологічна функція є важливою, ми сприймаємо культурні надбання через мову. Подумай, сину, перш ніж їхати на океанський острів до аборигенів, щоб нічого не чути, нікого не розуміти і ні з ким не говорити. Ну як? Я тебе переконала.

— Так, мамо, дякую тобі.

Яна Ольхова

Дата

Клас

Додатковий

матеріал до уроку

УРОК 2

Тема. Права та обов'язки громадян.

Мета. Розширити знання учнів про державу, ознайомити з поняттями «закон», «конституція»; дати загальне поняття про моральні норми, загальнолюдські цінності; формувати негативне ставлення до брехні, фактів крадіжки, втечі з дому; протидію непослуху, недотриманню даного слова, підслуховуванню, підгляданню тощо, тобто переконати, що якщо людина порушує закон, то відповідатиме за це; виховувати пошану до законів України.

Результати навчання.

- ✓ Учні/учениці розуміють поняття «закон», «конституція»;
- ✓ пояснюють загальнолюдські цінності;
- ✓ розповідають, які права гарантує їм держава та які обов'язки в них перед державою й батьками;
- ✓ аналізують різні ситуації та роблять висновки.

Обладнання: таблиця, Конституція України, Закон Божий (Біблія), ілюстрації.

Методичні рекомендації

I. Організаційний момент. Ранкова зустріч.

II. Перевірка домашнього завдання.

1. Фронтальне опитування.

2. Розповіді учнів про герб сім'ї, або на яких документах членів родини зображено Герб України.

3. Вікторина «Моя Україна».

- Яке місто є столицею нашої держави? (*Київ.*)
- Назвіть державні символи України. (*Герб, Гімн, Прапор.*)
- Який кущ вважають народним символом України? (*Калину.*)
- На честь кого було названо місто Київ? (*На честь брата Кия.*)
- Як називається Основний Закон нашої держави? (*Конституція України.*)
- Яка мова в Україні є державною? (*Українська.*)
- Яка найбільша річка в Україні? (*Річка Дніпро.*)
- Державний герб України — це... (*Тризуб.*)
- Якого кольору Державний прапор України? (*Синьо-жовтого.*)
- Урочиста пісня нашої держави — це... (*Гімн України.*)
- Найвищі гори в Україні — це... (*Карпати.*)
- Що матері дарують своїм дітям на щастя, на долю, вирудаючи в дорогу? (*Рушник.*)
- З чим українці зустрічають гостей? (*З хлібом-сіллю.*)
- Як називається символ, який українки одягають на голову? (*Вінок.*)
- Яка улюблена страва українців? (*Сало, борщ, вареники.*)

4. Розповіді учнів про славетних людей рідного краю.

III. Актуалізація опорних знань учнів. Оголошення теми і мети уроку.

— Пригадайте, що таке держава.

— Які ознаки держави? (*Територія, постійне населення, державні символи, армія, конституція (Основний закон), державна мова, державна грошова валюта тощо.*)

— Що таке Конституція?

— Поміркуймо. У народі кажуть: «У доброго господаря — лад у домі». Що значить лад? (*Відповіді учнів.*)

— Лад — це стан, коли все робиться, виконується як слід, відповідно до певних вимог; згода, злагода в стосунках, взаєминах. Коли в домі лад, родина живе дружно, радісно й щасливо.

Звідки ж береться лад і як його завести?

— А якщо дім великий-превеликий — на цілу країну?

— Сьогодні ми поговоримо про великий дім — державу. Дізнаємося, що допомагає наводити лад у цьому великому домі; які права гарантує нам держава, та які обов'язки у нас перед державою, батьками тощо.

IV. Вивчення нового матеріалу.

1. Розповідь вчителя з елементами бесіди.

— Ми вже знаємо, що держава — це великий дім, у якому живе дуже багато сімей. Що ще можна сказати про державу? (*Це наша країна, наша земля, наша мова, весь народ тощо.*)

— Хто господар держави? (*Народ.*)

— Як ви розумієте це поняття?

— Що допомагає народові керувати державою?

— Ще в прадавні часи первісні люди зрозуміли, як добре, коли між ними є злагода. Разом легше було боронитися від дикого звіра, чужинців, нападників. Лише в гурті можна було пережити люту зиму, добути їжу, передати молодим набутий досвід.

Звичайно, залежно від обставин життя звичаї вироблялися різні: одні ловили рибу, другі полювали, а інші висівали зернятка в розпушену палицею землю. Але серед різних звичаїв поступово виявлялися найголовніші. Їх ще називають загальнолюдськими: триматися віри й звичаю, шанувати батька й матір, не вбивати, не красти, не свідчити неправдиво, не жадати чужого добра тощо. Християни та іудеї вірують, що Бог через пророка Мойсея дав усі десять найголовніших заповідей. Вони записані у Законі Божому.

(*Вчитель показує Закон Божий.*)

2. Словникова робота.

Закон — встановлене найвищим органом державної влади загальнообов'язкове правило, яке має найвищу юридичну силу; загальноприйняте, усталене правило співжиття, норма поведінки.

Держава — апарат політичної влади в суспільстві; країна з таким апаратом політичної влади.

3. Розповідь про конституцію.

— Ви, напевно, чули від дорослих, що закони підказують нам усім — і малим, і дорослим — як жити у своїй країні та з її сусідами у злагоді й мирі. У кожній державі є один найголовніший Закон. Він називається *Конституцією*, або ж *Основним Законом*.

Слово *конституція* походить із латинської мови й означає «устрій, установлення», тобто будь-яка конституція визначає суспільний і державний лад, основні права та обов'язки громадян. Кожен, хто хоче, щоб у спільному домі-державі всі жили щасливо, повинен добре знати Конституцію своєї держави, розуміти її, виконувати і боронити.

(*Вчитель показує Конституцію України.*)

— Конституція України була прийнята Верховною Радою 28 червня 1996 р. Україна за Конституцією надає громадянам широкий спектр прав.

Хто ж такі громадяни? Ними є переважна більшість людей, які проживають в Україні, а також їхні діти та нащадки. До розділу про права людини включені положення «Загальної декларації прав людини», прийнятої асамблеєю ООН 1948 року, і «Декларації прав дитини», прийнятої 1959 року, та деякі інші.

4. Словникова робота.

Декларація — урочисте проголошення урядом яких-небудь принципів.

Конвенція — угода між державами.

ООН — найголовніша міжнародна організація, яка об'єднує більшість країн світу.

5. Бесіда про Верховну Раду та президента.

— Як приймаються закони?

— Суспільство не може жити без законів. Без них люди не знали б, що їм можна робити, а що — ні. Для прийняття законів у державі існує соціальний орган — Верховна Рада України.

Верховна Рада — це зібрання обраних народом людей, які приймають закони. Цих обранців називають депутатами. Щоб депутати могли успішно працювати, обирають керівника — Голову Верховної Ради, або спікера.

Хто в нашій країні Голова Верховної Ради?

— А хто — глава держави?

— Які обов'язки президента?

— Президент призначає найголовніших керівників, він є гарантом дотримання Конституції, головнокомандувачем нашої армії, відповідає за підтримку стосунків нашої країни з іншими державами.

6. Розповідь вчителя про права дітей.

— Україна за Конституцією надає громадянам широкий спектр прав. Хто ж такі громадяни? Ними є переважна більшість людей, які проживають в Україні, а також їхні діти та нащадки.

У нашій країні діти користуються усіма правами, як і їхні ровесники в інших розвинених країнах. Документи про права дитини

«Загальна декларація прав людини», прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 1948 р.: «...Діти мають право на особливе піклування та допомогу».

«Декларація про права дитини», прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 1989 р.: «Дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування».

«Конвенція ООН про права дитини», прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року: «...Дитина має бути вихована в дусі ідеалів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй, і особливо в дусі миру, гідності, терпимості, свободи, рівності та солідарності».

7. Робота з роздатковим матеріалом.

(Діти зачитують записані статті, уточнюють їх зміст.)

Статті Закону про охорону дитинства

Ст. 1. «Дитиною вважається кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку (повноліття). Дитина потребує особливої охорони і піклування як до, так і після народження».

Ст. 6. «Кожна дитина має невід'ємне право на життя».

Ст. 7. «З моменту народження кожна дитина має право на ім'я і набуття громадянства».

Ст. 9. «Кожен маленький громадянин має право вільно висловлювати особисті думки, формувати власні погляди, отримувати інформацію, активно діяти в суспільстві».

Ст. 10. «Кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності».

Ст. 24. «Право дитини на користування послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування».

Ст. 28. «Право дитини на освіту».

Ст. 31. «Право на відпочинок і дозвілля, право брати участь в іграх, що відповідають її віку».

Ст. 37. «Щоб жодна дитина не піддавалася катуванням та жорстоким покаранням, мала право на доступ до правової та іншої відповідної допомоги».

8. Розповідь про обов'язки дітей.

— Окрім прав, діти мають і обов'язки. Деякі з цих обов'язків тісно пов'язані з правами. Обов'язком для дітей є навчання. Усі діти з шестирічного віку мають відвідувати школу. Добре навчаючись у школі, діти в майбутньому зможуть отримати професії, бути освіченими, добре підготовленими працівниками.

Діти зобов'язані дотримуватися законів та правил, які існують у суспільстві. У школі учні мають дотримуватися правил поведінки. Порушуючи правила, вони можуть зашкодити не тільки собі, а й навколишнім. Зриваючи дисципліну в класі, учень заважає не лише собі, але й своїм товаришам засвоювати навчальний матеріал. На вулиці кожен має дотримуватися правил дорожнього руху, адже в результаті порушення правил може постраждати не тільки він, а й інші люди.

Діти зобов'язані поважати старших, своїх батьків і вчителів, дбати про своє

здоров'я та свій фізичний розвиток. Учні зобов'язані бережно ставитися до природи, пам'яток культури.

9. Словникова робота.

Декларація — документ, у якому викладено важливі правила, обов'язкові для всіх людей.

10. Робота з таблицею «Декларація прав дитини».

Розгляд умовних позначень та того, що вони означають.

	Всі діти мають право на любов і піклування	Діти мають право вільно висловлювати свої погляди	
	Всі діти є рівні у правах	Всі діти мають право на відпочинок і дозвілля	
	Жодна дитина не повинна бути примусово залучена до праці	Діти мають право на свободу совісті, думки і релігії	
	Жодна дитина не повинна бути скривджена і зневажена	Діти мають право на вільне спілкування	
	Жодна дитина не повинна бути об'єктом сексуальних домагань	Діти мають право на інформацію	
	Жодна дитина не повинна бути жертвою насильства або війни	Особлива турбота дітям-інвалідам	
	Всі діти мають право на медичну допомогу	Особлива турбота дітям, що перебувають у конфлікті з законом	
	Всі діти мають право на повноцінне харчування	Особлива турбота дітям-біженцям	
	Всі діти мають право на освіту	Особлива турбота про дітей без сімей	

11. Розповідь учнів про свої обов'язки в школі, вдома, у громадських місцях.

12. Бесіда про вміння відмовляти. Розповідь вчителя з елементами бесіди.

— Що ж таке вчинки?

— *Вчинок* — це реальна дія людини.

Усе наше життя — це наші вчинки, дії. Хороші чи погані, продумані або нерозважливі, корисні чи шкідливі.

«Людина є тим, що вона чинить», — говорить народна мудрість. Пригадайте казку про Буратіно, який завжди бажав своєму татові добра, проте робив шкоду. Його наміри та вчинки були протилежними.

Якщо людина в своїх вчинках дотримується приписів моралі, вона має всі підстави вважатися доброю, добропорядною.

Існує таке гарне прислів'я: «Посієш вчинок — пожнеш звичку, посієш звичку — пожнеш характер, посієш характер — пожнеш долю». Отже, у житті людини все починається із вчинку.

Як ви вважаєте, чи відповідають вчинки за наслідки?

13. Ознайомлення із пам'яткою.

Пам'ятка добрих і корисних справ

- Завжди дотримуйся свого слова.
- Перед виконанням справи подумай.
- Не будь самовпевненим.
- Не лінуйся.
- Виконуй справу із задоволенням.
- Ніколи не вимагай винагороди.

- Виконуй все вчасно.
 - Допомагай людям сам, не чекай, доки тебе проситимуть.
- Завжди роби тільки добрі справи, за які ніколи не червонітимеш.
— Мабуть, добре буде, коли всі виконуватимуть наші правила, тоді не буде проступків, а залишаться лише добрі справи та гарні вчинки.

14. Обговорення проблемних ситуацій.

Ситуація 1.

Назар приніс до школи альбом із марками. Діти розглядали їх. Раптом підбіг Сашко і, схопивши альбом, побіг.

- Що ви можете сказати про вчинок Сашка?
- Яку дасте йому пораду?

Ситуація 2.

Ідучи по сходах, Василь штовхнув Оленку. Оленка впала і заплакала, тому що їй було боляче. Василь обізвав її плаксою.

- Що ви можете сказати про Василя, його вчинок?

Ситуація 3.

— Діти, перед вами два портрети одного і того ж хлопчика. Який вам більше подобається? Чому?

(На одному — похмурий, злий, сердитий хлопчик, який у будь-яку хвилину готовий вступити в бійку. На другому — він веселий, з посмішкою.)

- Який із цих хлопчиків буде робити достойні для людини вчинки?

Ситуація 4.

Максим вирішив зробити такий експеримент: упродовж одного дня робити тільки гарні вчинки. Вранці зробив зарядку, після сніданку помив посуд, аж у мами очі засвітились радістю. На серці у хлопчика було також радісно, коли він ішов до школи. Допоміг перейти дорогу якійсь бабусі з ципком. Треба сказати, що вона була приємно здивована. На уроках намагався не відволікатися. Здається, це помітила вчителька математики. Сподіваємось, що це вплине на його оцінку. Удень прибрав у власній кімнаті.

На жаль, жодного героїчного вчинку Максиму не вдалося здійснити. Ні вдача, ні тим більше доля його не змінились. Та й взагалі нічого особливого він не зробив. Але дійшов цікавого висновку: робити гарні вчинки зовсім не складно. Складно звикнути до цього. Над цим треба попрацювати.

- А як думаєте ви?

15. Розповідь вчителя про рішення.

- А що таке рішення?

— *Рішення* — це те, що ти вирішив зробити після обмірковування ситуації, з якої потрібно знайти вихід.

Перед тим, як щось зробити чи сказати, потрібно подумати та прийняти потрібне рішення.

Кожному доводиться приймати багато рішень, думати, як вчинити. Одні рішення бувають простими, на них не витрачається багато зусиль і часу. Інші — складні, що потребують уміння думати.

Які рішення вам доводилось приймати?

- Як ви їх приймали? Швидко чи обмірковуючи?

16. Гра «Добрі вчинки».

Учні по черзі називають добрі вчинки своїх однокласників, знайомих, друзів, рідних.

17. Вправа «Коло ідей».

В основі моїх вчинків є:

- приклад батьків;
- правила поведінки в суспільстві;
- приклад друзів;
- шкільне виховання;
- виховання вулиці;
- приклади з книг, фільмів;
- пошуки істини.

— Оцінюючи вчинки, ми співставляємо їх із моральними чеснотами. Проте часто трапляється так, що ми чинимо зло, зовсім не бажаючи цього. Інколи це буває тому, що ми ображені, засмучені, маємо поганий настрій. Учені довели, що негативні емоції та почуття погано впливають на здоров'я людини. Люди, які не вмюють радіти життю, шкодять самі собі.

Причиною наших помилок є невміння передбачати наслідки своїх вчинків та невміння керувати собою. Психологи пропонують зробити такі кроки:

I — Зупинись і подумай!

II — Прийми рішення!

III — Дій!

18. Аналіз ситуацій.

Ситуація 1.

Дівчинка, купуючи на ринку овочі, отримала замість 1 гривні здачі — 10 гривень. Вона механічно поклала гроші в гаманець і виявила зайві гроші аж вдома.

— Як, на вашу думку, має діяти дівчинка далі?

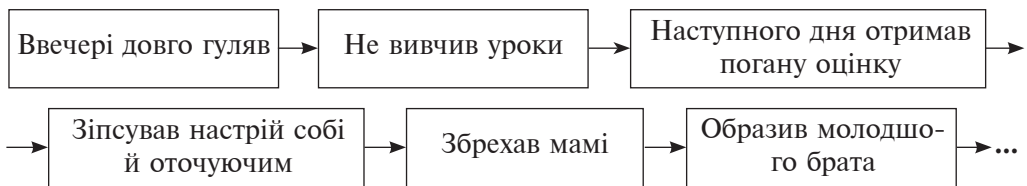
Ситуація 2.

Михайлик товаришував із Сашком. Одного разу хлопці грали у футбол. Іванко, хворобливий, несміливий хлопчик, якого зрідка брали до товариства, подаючи м'яч, ненавмисно влучив Сашкові в голову. Сашко розлютився, повалив Іванка на землю і почав бити. Іван розплакався, а всі навколо сміялися. І раптом Михайлик кинувся на Сашка, відштовхнув його і крикнув «Не смій!».

— Як ви гадаєте, чим закінчилася ця історія? Чи продовжують Михайлик і Сашко товаришувати?

Ситуація 3.

— Розгляньте уважно цей ланцюжок.

— Чи завжди ви прораховуєте наслідки своєї поведінки?

— Чи вмієте керувати своєю поведінкою?

— Чи вмієте ви стримувати себе в непередбачуваній ситуації?

Ситуація 4.

— На що може перетворитися ситуація, коли вам в автобусі наступили на ногу?

— Ви дуже довго чекали вихідних, бо мали намір відвідати цирк, що приїхав до вашого міста. Проте коли татові на електронний щоденник прийшли ваші оцінки і він там побачив низький бал з контрольної роботи, то похід до цирку був відмінений. Як би ви відреагували на відмову тата йти до цирку?

I-В

Крикливі слова, образи;
негативні емоції;
роздратованість;
можлива сварка і бійка.

II-В

Вміння «тримати себе в руках»;
зрозуміти ситуацію;
заспокоїтись, вибачити, гідно
вийти з ситуації.

19. Гра «Добрі й погані вчинки».

— Зараз я зачитаю речення. Якщо так чинить добра людина, то плесніть у долоні, а якщо так може вчинити невихована людина, то не робіть нічого.

- Допомогати мамі мити посуд.
- Робити комусь зле, якщо ніхто цього не бачить.
- Не вмиватися.
- Берегти рідну природу та охороняти її.
- Шанувати працю інших людей.
- Галасувати, коли хтось відпочиває.
- Бути вихованою, стриманою дитиною.

- Обманювати, хвалитися.
- Насміхатися з чужого горя.
- Добре вчитися, багато читати.
- Не слухати батьків.
- Допомогати друзям у біді.
- Ділитися тим, що є в тебе.
- Ображати інших.
- Захищати слабкого.
- Спати на уроках.
- Красти.
- Любити своїх батьків.
- Ображати тварин.
- Сваритися.

— Молодці! Сподіваюся, що ви виростете хорошими людьми, а ваші вчинки будуть завжди достойними.

20. Розповідь вчителя.

— Учені дослідили, що за останні десятиріччя у світі зросла агресія не тільки між дорослими, а й серед школярів. І, як наслідок, — жорстокі злочини. По радіо, з екранів телевізора ми бачимо і чуємо, як підлітки смертельно побили свого однокласника, вчинили крадіжку, вживають наркотики. Сьогодні в Україні в 11-ти виправних колоніях утримується близько 3 тис. неповнолітніх дітей. Більшість з них засуджена за крадіжку, нанесення важких тілесних ушкоджень, вбивство.

Цей факт поставив усіх перед гострою необхідністю вивчити причини виникнення агресії у дітей.

21. Бесіда.

— Яку дитину можна назвати агресивною? (*Яка обзиває дітей, б'є, відбирає іграшки, грубо висловлюється, порушує дисципліну на уроках.*)

— Звідки ж беруться агресивні діти?

— Найчастіше — це діти з неблагополучних сімей, із психічними захворюваннями, а також діти з низькими моральними якостями.

22. Словникова робота.

Правопорушення — це порушення прав інших людей, наслідки яких шкодять іншим.

— Які правопорушення найпоширеніші серед дітей? (*Крадіжки, хуліганство, порушення правил дорожнього руху, бродяжництво, жебракування тощо.*)

23. Проблемна ситуація.

— Чому люди порушують права іншої людини? Спробуємо встановити причини правопорушень.

Причини правопорушень (*на дощці*):

- а) низькі моральні якості;
- б) жорстокість, агресія;
- в) безглузді бажання і вчинки, невміння керувати собою і відповідати за свої вчинки;
- г) неблагополучні сім'ї, діти-сироти, діти вулиці;
- г) конфлікти з однолітками;
- д) погіршення умов життя;
- е) незайнятність дітей;
- є) сучасний репертуар дитячих вистав у театрі, кіно, мультфільмів.

— Кажуть, що право людини закінчується там, де починається право іншої людини. Як ви це розумієте? (*Роздуми учнів.*)

24. Робота в групах.

— Скористайтеся словами для довідок та доповніть речення. (*Слова для довідок — на дощці*).

Ситуація 1. У спекотні дні хлопці часто поливають один одного водою.

Це... (*жарт*).

Ситуація 2. У спекотні дні хлопці часто поливають один одного водою. Але ось один з них додав у воду яскравий барвник — і сорочка у його товариша змінила колір у деяких місцях.

Це... (*хуліганство*).

Ситуація 3. Петрик мав звичку кидати свій портфель будь-де. Однокласники вирішили товариша провчити і заховали портфель. Петрик почав шукати його, злякавшись, що він зник. Друзі повернули йому портфель і порадили бути акуратнішим, не залишати речі де прийдеться.

Це... (*жарт*).

Ситуація 4. Двоє школярів вирішили пожартувати над своїм товаришем і заховали його зимову шапку. Сашко, не знайшовши її, пішов додому без головного убору. Погода була холодною, і на наступний день Сашко лежав з високою температурою хворий.

Це... (*жорстокість*).

Ситуація 5. Діти бешкетували на перерві і кидали одне в одного повні портфелі. Але ось один з портфелів попав у голову дівчинці. В результаті — тяжка травма. «Ми не хотіли, ми просто жартували», — виправдовувались діти. Але чи можна назвати це жартом?

Це... (*правопорушення*).

Ситуація 6. Василько кидав сніжками по машинах, які проїжджали повз нього. Одна зі снігових кульок потрапила у лобове скло автомобіля. Водій від несподіванки різко загальмував. Водій машини, що їхала позаду нього, не розраховував на це — і в результаті обидві машини зіткнулися. Один з водіїв отримав тяжкі травми на все життя. Як назвати вчинок Василька?

Це... (*злочин*).

— Діти, подивіться уважно на дошку. Прочитайте заклик і поясніть його зміст.

Від пустошів до злочину — один крок!

— Отже, ми бачили на прикладах, що жарти, пустоші, необдумані вчинки можуть призвести до правопорушень.

25. Робота з підручником (с. 7–9).

- а) Проблемне запитання.
- б) Читання статті.
- в) Розгляд ілюстрацій.
- г) Читання оповідання Анатолія Костецького «Наш Основний Закон».

Наш Основний Закон

Не так уже й давно, а саме — 28 червня 1996 року, народилася в нашій незалежній державі Конституція України — наш Основний Закон.

Закони визначають і підказують нам усім, як жити у своїй країні та з її сусідами у злагоді й мирі. А Конституція України визначає, якими бути всім отим законам.

Слово «конституція» походить із латинської мови. Означає воно «устрій, установлення», тобто будь-яка конституція визначає, якій бути державі, де ми живемо, а також — наші права та обов'язки.

А вони є в усіх і в кожного. Скажімо, твої батьки мають піклуватися про тебе, а ти повинен допомагати їм у всьому, слухатися їх, поважати дорослих і своїх ровесників. Зрозуміло, тоді й вони поважатимуть тебе. Адже в Конституції України записано, що «діти рівні у своїх правах незалежно від походження».

А ще там записано, що «будь-яке насильство над дитиною переслідується законом». Отже, твої права оберігаються державою: ніхто й ніколи з дорослих не може примусити тебе чинити щось погане чи зле, не може зашкодити тобі, твоєї гідності й честі!

Але й ти мусиш чинити так само: нікого ні до чого не змушувати, жити за правилами та законами нашої країни, бути її відданим громадянином...

За Анатолієм Костецьким

- г) Ознайомлення із Світовою книгою прав дитини.
- д) *Робота в групах.*
- е) Аналіз ситуацій.
- є) Словникова робота.
- ж) *Робота в групах.* «Що буде, якщо...».
- з) *Робота в парах.*

Розподілити подані поняття на дві групи: права та обов'язки. Пояснити свій вибір.

Навчатися; відпочивати; розвиватися; допомагати батькам; піклуватися про здоров'я; повноцінно харчуватися; поважати батьків; висловлювати власні думки; шанувати Батьківщину.

- и) *Перевір себе!* Відповіді на запитання.
- і) *Підсумуй свої знання!* Висновки.

26. Фізкультхвилинка.

- а) Гра «Тух-тиби-дух».

(Ця гра допоможе зняти негативний настрій і гнів, відновить силу.)

— Якщо ви дуже розгнівані, у вас поганий настрій, треба походити по кімнаті, підійти до когось і промовити тричі чарівне слово «Тух-тиби-дух». Щоб це чарівне слово подіяло, потрібно дивитись у вічі людині, що стоїть перед вами. Вимовляти слова треба дуже сердито, міняючи співрозмовника.

(Комічний парадокс. Діти, вимовляючи чарівні слова, не можуть не сміятись.)

Кілька дітей пробують зобразити сердиту людину і перевіряють силу «чарівного слова».

- б) Вправа «Як зняти емоційне напруження».

— Стисніть пальці в кулак із загнутим усередину великим пальцем. Роблячи видих спокійно, не кваплячись, стискайте кулак із зусиллям. Потім, послаблюючи стиснення кулака, зробіть вдих. Повторіть 5 разів. Вправу слід виконувати із заплющеними очима, це підсилить ефект.

V. Закріплення вивченого матеріалу.

1. Робота в зошиті (с. 4–5).
2. Тестові завдання.
3. Розігрування ситуацій.

Ситуація 1. Старший хлопець пропонує тобі закурити цигарку.

Ситуація 2. Подруга просить винести мобільний телефон.

Ситуація 3. Друг намовляє «взяти» на ринку велосипед.

4. Гра «Чим зможу — допоможу». *(Одні діти зображають різні вирази обличчя, а інші їм допомагають.)*

1. Горе — поспівчувати: «Мені дуже шкода, що...».
2. Радість — поділити: «Я така рада за тебе».
3. Страх — підтримати: «Не бійся, я буду поруч...».
4. Біль — співчуття: «...Потерпи трохи, скоро все загоїться».

5. Хвилинка-веселинка. Слухання вірша Г. Бойка.

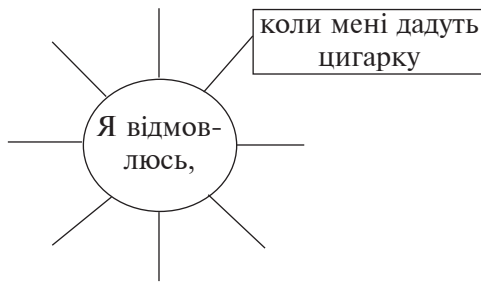
Татові на зло

- Чому погано вчишся, Гнате?
- Це я на зло своєму тату...
- Ну, а «на зло» чого буває?
- Того, що тато мене лає.
- За віщо ж лає твій татусь?
- За те, що я погано вчусь.

6. Бесіда.

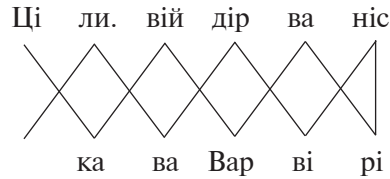
- Чи робите ви щось «на зло»?
- Як відповідаєте перед батьками за свої вчинки?
- Перед ким ще доводиться відповідати за свої вчинки? Як?

7. Оформлення плаката «Я відмовлюсь, коли...».

Учні на окремих аркушах пишуть кольоровими олівцями чи фломастерами свою думку. Готові листівки наклеюють на плакат.

8. Читання прислів'я і робота над його змістом.

(Цікавій Варварі ніс відірвали.)

9. Робота в групах.

Вибрати, від чого варто відмовитись, якщо запропонують. Пояснити свій вибір.

Випалити цигарку; украсти в когось якусь річ; погратись; прийти на день народження; посторожити, поки інші залізуть у чужий сад; галасувати під вікнами; прочитати чужі листи, повідомлення; повернути загублену річ.

10. Гра «Право чи обов'язок».

Права дитини

1. Повага до особистості та гідності дитини.
2. Право на соціальний захист.
3. Право на житло.
4. Право на освіту.
5. Право на свободу слова.

Обов'язки дитини

1. Добре вчитися.
2. Дотримуватись правил школяра.
3. Поважати старших, батьків і вчителів.
4. Дбати про своє здоров'я.
5. Обережати природу і пам'ятки культури.

11. Назвати казки та їхніх персонажів, які порушували Декларацію прав дитини.

VI. Підсумок уроку.

1. Відповіді на запитання.

- Що таке Конституція?
- Як приймаються закони?
- Для чого приймають основні закони?
- Які закони ви прийняли б для нашого класу?
- Що означає поважати себе, мати почуття людської гідності?
- Чому не можна читати чужих листів?
- Чому не можна підслуховувати, підглядати?

2. Формулювання правил поведінки.

- Негарно в чужому домі заглядати в шафу.
- Негарно читати чужі листи.
- Негарно підслуховувати.
- Негарно розповідати про чужі таємниці.

- Негарно заглядати в чужі портфелі.
 - Негарно перепитувати, якщо присутній при телефонній розмові.
3. Поясніть значення вислову «Право людини закінчується там, де починається право іншої людини».
4. Пояснити зміст вислову «Кожна дитина має право знати свої права».
5. Пояснити зміст прислів'їв.
- У товаристві лад — усяк тому рад.
 - Де згода панує, там і горе танцює.
 - Людина красна не словами, а ділами.
 - Сім разів відміряй, а один раз — відріж.
6. Вправа «Продовж думку».
- Людина красна не словами, а ...
 - Хочеш собі добра — не роби ...
 - Хороші вчинки самі ...
 - Робиш добро — не кайся, робиш зло — ...
 - Добре роби ...
 - Поганим бути легко, а ...
7. Обговорення змісту висловлювань великих людей.
- Всяку людину потрібно судити за її справами. (*М. Сервантес*)
 - Кожен з нас — син своїх справ. (*М. Сервантес*)
 - Крихітний добрий вчинок кращий, ніж найурочистіші обіцянки зробити неможливе. (*Т. Маколей*)
 - Посилатися на погані вчинки інших — це умиватися брудом. (*Ж. Петі-Сан*)
 - Слово є вчинок. (*Л. Толстой*)
 - Якщо робиш корисне іншому, допомагаєш собі. (*Г. Сковорода*)
 - Не роби нічого ганебного ні у присутності інших, ні таємно. Першим твоїм законом має бути повага до себе самого. (*Піфагор*)
 - Спонукальні причини — ось що визначає цінність людських вчинків; благородно тільки те, що безкорисливо. (*Ж. Лабрює*)
8. Обговорення ситуацій із мультфільмів.
- 1) Фрагмент мультфільму «Аладін» (крадіжка).
- Яке правопорушення вчинила героїня мультфільму?
 - Чому Жасмін взяла булочку? (*Хотіла нагодувати бідного хлопчика і не знала, що потрібно заплатити.*)
 - Чи звільняє від відповідальності незнання законів?
 - Чи могла бути покарана Жасмін за скоєне правопорушення?
 - Який висновок можна зробити? (*Незнання законів не звільняє від відповідальності.*)
 - Та хіба може кожна людина, обтяжена своїми справами і турботами, знати всі закони? Звичайно, ні. Як же бути? Ми вже говорили про добро і зло. Достатньо запам'ятати десять заповідей Божих, серед яких не вбий, не кради, шануй батька свого і матір свою, не свідчи неправдиво. Достатньо дотримуватися цих заповідей, щоб не стати на стежку злочину.
- 2) Фрагмент мультфільму «Казка про загублений час» (небажання вчитися, відвідувати школу).
- Який закон порушили діти? (*Закон про охорону дитинства*).
 - Яке правопорушення скоїли герої мультфільму? (*Діти не бажають відвідувати школу. Держава виділяє кошти на навчання, обов'язок дітей — відвідувати школу, старанно та наполегливо вчитися.*)
 - Які наслідки міг мати цей вчинок? (*Діти не отримують знання, можуть потрапити до рук шахраїв та злодіїв, можуть загубитися, батьки будуть хвилюватися і т. д.*)
 - Хто несе відповідальність і яку?
 - Який висновок можемо зробити? (*Не можна пропускати школу без поважних причин.*)

9. Весела хвилинка.

Читання та обговорення уривка вірша А. Костецького.

Чемний герой

Вітько-третьокласник крокує додому
героєм таким, що не снилось нікому.
Аж раптом Вітькові назустріч — першак.
Всміхнувся Вітько і промовив: «Так-так!»
І, випнувши груди, підходить до нього.
— Гей, ти! Треба старшим давати дорогу! —
і хлопця малого портфелем як лясне!
Аж всівся на землю малий першокласник...
Вітько реготнув: «Так і треба, щоб знав!»
І далі по вулиці покрокував.

- Чи можна Вітька назвати героєм? Чому?
- Які права порушив Вітько?
- Чим все це може закінчитись?

VII. Домашнє завдання.

Опрацювати статті в підручнику, вміти відповідати на запитання, переказувати.